

*Меляков А. В., к.і.н., доц., ХарПІ НАДУ, м. Харків,
Машкіна О. І., магістр державного управління ХарПІ НАДУ, м. Харків*

*Meliakov A., PhD in History, assistant professor, professor of social and humanitarian policy department, Kharkiv regional institute of National Academy of Public Administration, Kharkiv,
Mashkina O., master of public administration, Kharkiv*

ІНСТИТУТ ОМБУДСМЕНА В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНИМ І ГУМАНІТАРНИМ РОЗВИТКОМ

OMBUDSMEN INSTITUTION IN THE SYSTEM OF SOCIAL AND HUMANITARIAN DEVELOPMENT PUBLIC ADMINISTRATION

Показано динаміку утворення інститутів уповноважених президента та урядових уповноважених. Особливу увагу приділено перспективам діяльності освітнього омбудсмена. Зроблено порівняльну характеристику механізмів залучення уповноважених до вироблення державної політики. Запропоновано засоби підвищення ефективності роботи урядових уповноважених в таких сферах як етнополітика, освіта, захист прав осіб з інвалідністю, захист прав дітей.

Ключові слова: омбудсман, урядовий уповноважений, права людини, громадянське суспільство, соціальна та гуманітарна сфера.

The dynamics of the establishment of institutions of the president's commissioners and government officials are shown. Particular attention is paid to the prospects of the educational ombudsman. A comparative description of the mechanisms of attracting the commissioners to the development of the state policy is made. The means of increasing the efficiency of government officials performance in such areas as ethno-national policy, education, protection of the rights of persons with disabilities, protection of children's rights are proposed.

Keywords: ombudsman, government official, human rights, national relations, public administration, social and humanitarian spheres.

Постановка проблеми. Запровадження інституту Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини сягає корінням у 1998р., коли 15 січня Верховною Радою було прийнято відповідний закон, а 14 квітня того ж року обрано першого омбудсмена. За двадцять років свого функціонування цей інститут став провідним осередком захисту, в тому числі, і гуманітарних прав громадян, а одним з пріоритетних напрямів його діяльності був і залишається захист прав дітей. Поряд з цим, на початку 2010-х рр. на найвищому

державному рівні були реалізовані ініціативи, що поступово долають своєрідну монополію українського омбудсмена. В наслідок цього, все більшого поширення в практиці публічного управління набувають інститути омбудсманів/уповноважених, покликані сприяти забезпеченню прав громадян України в різних сферах, зокрема і в тих, які традиційно відносяться до соціогуманітарних, що видно з даних таблиці 1 [2; 4; 5; 8-11].

Таблиця 1

Інститути омбудсманів/уповноважених із захисту соціальних та гуманітарних прав людини в Україні

Верховна Рада України	Президент України	Кабінет Міністрів України
<p>1. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Департамент моніторингу соціальних прав; • Управління моніторингу рівних прав і свобод; • Відділ моніторингу прав дитини та сім'ї. 	<p>1. Уповноважений Президента України з прав дитини</p> <p>2. Уповноважений Президента України з прав людей з інвалідністю</p>	<p>1. Урядовий уповноважений з питань етнополітичної політики</p> <p>2. Урядовий уповноважений з питань сім'ї</p> <p>3. Освітній омбудсман</p> <p>4. Урядовий уповноважений з питань гендерної політики</p> <p>5. Урядовий уповноважений з прав осіб з інвалідністю</p>

Активізація «третього сектору», каталізована бурхливими політичними подіями 2014 р., безпосередньо вплинула і на становлення урядових уповноважених. Лідери громадських організацій входили до складу ініціативних груп із висунення кандидатур, здійснювали масштабні PR-акції, підтримували тих чи інших кандидатів в ході конкурсних процедур тощо, а в окремих випадках безпосередньо впливали на долю інституту. Зокрема, саме під тиском НДО було скасовано рішення КМУ щодо запровадження посади Урядового уповноваженого з питань сім'ї [1].

Одночасно, перспективи урядових уповноважених критично оцінюються частиною громадських активістів та представників експертного середовища. На їх думку, запровадження згаданих інститутів є лише проявом політичної кон'юнктури, а витрати на утримання їх апаратів/служб вступають у певне протиріччя із повноваженнями Кабінету Міністрів, який у відповідності до ст.19 профільного закону: «...розробляє і здійснює заходи, спрямовані на вдосконалення системи органів виконавчої влади з метою підвищення ефективності їх діяльності та оптимізації витрат, пов'язаних з утриманням апарату управління» [7]. При цьому самі спеціалізовані омбудсма-

ні/уповноважені є не більше ніж «людьми для скарг», тобто своєрідним буфером між незадоволеною частиною суспільства і органами влади та компенсатором неефективної судової системи, безвідповідальних чиновників та бездіяльних профспілок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діяльність українського омбудсмена аналізується в статтях В. Барчука, Н. Наулік та ін. Вартими окремої згадки є публікації провідного вітчизняного науковця О. Марцеляка, зокрема ті з них, що пропонують використання іноземного досвіду захисту гендерної рівності спеціалізованими омбудсманами. Становлення інституту дитячого омбудсмана висвітлено в публікаціях фахівців-юристів К. Закоморної, В. Закриницької, Н. Крестовської, Б. Левківського, Н. Лесько та ін. Зарубіжні приклади функціонування уповноваженого з питань етнонаціональної політики аналізують Е. Попок та В. Максимець. Теоретичні та прикладні аспекти діяльності спеціалізованих омбудсманів, в тому числі, з прав дітей та з прав національних меншин, розкрито в статтях Л. Голяк, А. Дакал, Ю. Палєєвої, О. Рудіка та Л. Лазаревої. Місцевому омбудсмену як суб'єкту адміністративного права присвячено дослідження І. Недова.

Функціонування урядових уповноважених з питань етнонаціональної політики та з питань сім'ї, через надзвичайно нетривалий період існування цих інституцій, на сьогодні залишається поза увагою науковців. Хоча, на наше переконання, робота Г. Друзенка на посаді уповноваженого з питань етнополітики в перспективі обов'язково стане предметом розгляду з боку фахівців юристів, політологів, управлінців, істориків тощо.

Інститут омбудсманів/уповноважених є порівняно новим для практики публічного управління в нашій державі. Через це у вітчизняній науковій літературі переважно розкриваються теоретичні складові даної теми, пропонуються окремі зразки закордонного досвіду. Меншою мірою висвітлюються перспективи функціонування омбудсманів в українських реаліях, а дослідження результатів їх практичної діяльності в контексті актуальних завдань публічного урядування гуманітарною сферою фактично відсутні.

Постановка завдання. Отже, метою статті є викладення окремих результатів порівняльного аналізу функціонування інститутів уповноважених/омбудсманів в таких сферах публічного управління як: етнонаціональна політика, права дітей, освітня та гендерна політика тощо. В межах даного матеріалу ми будемо використовувати конструкт подвійного характеру - «омбудсман/уповноважений», адже він найбільш коректно відображає як призначення, так і функціональні обов'язки тих посадових осіб, котрі стали предметом уваги в даному матеріалі.

Виклад основного матеріалу. Активність з якою протягом останнього десятиліття формувалися інституції омбудсманів/уповноважених в нашій державі наочно продемонстрована в таблиці 2 [2-6; 8-11].

Динаміка запровадження посад омбудсманів/уповноважених

Офіційна назва	Запровадження	Уповноважений
Уповноважений Президента України з прав дитини	Указ Президента від 11.08.2011р.	Ю. Павленко (з 11.08.2011р.) М. Кулеба (з 8.12.2014р.)
Уповноважений Президента України з прав людей з інвалідністю	Указ Президента від 1.12.2014р.	В. Сушкевич (з 3.12.2014р.)
Урядовий уповноважений з питань етнонаціональної політики	Постанова КМУ від 04.04.2014р. <i>Посада скасована 15.04.2015</i>	Г. Друзенко (з 18.06.2014 до 15.04.2015)
Урядовий уповноважений з питань сім'ї	Постанова КМУ від 24.02.2016р. <i>Посада скасована 23.08.2016р.</i>	А. Буковинський*
Освітній омбудсман (з 01.01.2019р.)	Постанова КМУ від 6.06.2018р.	Станом на 1.08.2018р. кандидатура не визначена
Урядовий уповноважений з питань гендерної політики	Постанова КМУ від 7.06.2017р.	К. Левченко (з 14.02.2018р.)
Урядовий уповноважений з прав осіб з інвалідністю	Постанова КМУ від 17.04.2013р.	О. Журавко (з 17.04.2013р.) Р. Панасюк (з 16.03.2017р.)

* Примітка: Призначений без оголошення конкурсу, фактично до виконання обов'язків Урядового уповноваженого не приступав.

Ми свідомо залишили поза межами таблиці таку інституцію як Уповноважений із захисту державної мови. Ця посада запропонована в ст. 48 проекту Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» № 5670-д, який на момент написання даної статті знаходиться на розгляді у Верховній Раді.

Однією з основних проблем в діяльності омбудсманів/уповноважених може стати дублювання завдань та повноважень. Наприклад, пріоритетом діяльності освітнього омбудсмана визначено «сприяння впровадженню інклюзивної форми навчання». Одночасно, в складі лише центрального апарату МОН України завдання навчання осіб з особливими освітніми потребами вирішують: відділ спеціальної освіти Департаменту загальної середньої та дошкільної освіти, а також Директорат інклюзивної та позашкільної освіти. Враховуючи, що значна кількість дітей, які потребують інклюзивної освіти, мають статус інвалідів, до захисту їх прав можуть долучатися Уповноважений Президента України з прав людей з інвалідністю та Урядовий уповноважений з прав осіб з інвалідністю.

Як бачимо, вірогідним є співпадіння окремих складових функціоналу не лише омбудсменів та ЦОВВ, але й уповноважених між собою. Так, над забезпеченням дотримання прав понад 3млн. 800 тис. українських школярів працюють репрезентанти кожного з трьох найвищих владних інститутів: Глави держави – Уповноважений Президента України з прав дитини, Парламенту – представник Уповноваженого з дотримання прав дитини та сім'ї Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради з прав людини і, нарешті, Уряду – Освітній омбудсман.

Починаючи з 2005р. в Україні стабільно збільшується кількість інституцій покликаних до вироблення та реалізації державної гендерної політики. У відповідності до ст. 7 Закону «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», забезпеченням рівних прав чоловіків та жінок, опікується, в тому числі, і Уповноважений ВРУ з прав людини (Людмила Денисова). На сьогодні в структурі секретаріату вітчизняного омбудсмена працює представник Уповноваженого з дотримання рівних прав і свобод (Лідія Козуб). В українському парламенті функціонує підкомітет з питань гендерної рівності і недискримінації комітету з прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин (Ірина Сулова).

Особливо помітною є та увага, яку приділяє гендерному питанню Кабінет Міністрів України. Зокрема, в складі Міністерства соціальної політики існують: Експертна група з питань протидії торгівлі людьми, домашньому насильству, гендерної рівності Директорату соціальних послуг та інтеграції; Відділ проблем гендерної рівності та недискримінації Управління запобігання торгівлі людьми та протидії дискримінації; Експертна рада з питань запобігання та протидії дискримінації за ознакою статі. Також, юридичний супровід «забезпечення гендерної рівності» прописано окремим завданням діяльності Департаменту публічного права (Людмила Кравченко) Міністерства юстиції України. Не дивлячись на таке потужне інституційне забезпечення, українським урядом було прийнято рішення про запровадження окремої посади – Урядового уповноваженого з питань гендерної політики (Катерина Левченко). Як видно з наведених нами персональних даних, станом на серпень 2018р., абсолютна більшість тих посадових осіб які безпосередньо реалізують державну гендерну політику, це – жінки.

Лише тривала практична діяльність омбудсманів дасть змогу робити висновки щодо одного із засадничих принципів існування цього інституту – незалежності та політичної незаангажованості. Актуальність даного аспекту проблеми посилюється й тим, що на сьогодні практично всі політичні інституції в Україні мають від'ємний рівень довіри громадян. Таким чином, в своїй діяльності уповноважений повинен прагнути балансу між, з одного боку, посадовими обов'язками та статусом високопоставленого державного службовця, а з іншого – авторитетом в очах лідерів громадських організацій і населення. Аналіз документів, якими регламентовано діяльність уповноважених/омбудсманів, дозволяє передбачити певні ризики. Зокрема, освітній ом-

будсман, покликаний захищати право громадян на якісну та доступну освіту, призначається Урядом за поданням Міністра освіти і науки України і навіть зобов'язаний погоджувати з ним кандидатуру керівника Служби омбудсмана.

Питання незаангажованості тісно пов'язане із ресурсними можливостями інституції. В цьому сенсі найбільш захищеним є Уповноважений ВРУ з прав людини, фінансування якого прописано окремим рядком в Державному бюджеті. Найменш фінансово самостійні ті уповноважені, які по суті є структурним підрозділом того органу виконавчої влади, котрий забезпечує їх діяльність. Так, хоча фінансування освітнього омбудсмана і прописується окремим рядком в загальних бюджетних витратах МОН, у відповідності до Положення про його Службу: «...структуру, а також кошторис, штатний розпис на відповідний рік та зміни до них затверджує МОН» [2]. Таким чином, діяльність посадової особи призначеної захищати громадян, в тому числі і від незаконних та непрофесійних дій освітянських чиновників, забезпечується саме МОН України. Ще одне можливе джерело фінансів для діяльності омбудсмана, це гроші отримані в ході реалізації спільних міжнародних проєктів. Наприклад, основою ресурсного забезпечення Урядового уповноваженого з питань гендерної політики є кошти надані Королівством Швеція на реалізацію в Україні проєкту «Гендерна рівність в національних реформах та встановленні миру і безпеки в Україні».

Під час аналізу перспектив ефективної діяльності омбудсманів/уповноважених необхідно зважати на децентралізацію, яка об'єктивно призведе до перерозподілу повноважень з центру в регіони та на місця. Це, в свою чергу, стане потужним викликом для всієї системи забезпечення культурних, соціальних, гуманітарних прав громадян. Показово, що саме децентралізація була одним з тих аргументів, якими Міністр освіти і науки пояснювала необхідність запровадження посади освітнього омбудсмана. Разом з тим, в такій «допомозі центра» вбачаємо певний парадокс, адже, на наше переконання, сама філософія децентралізації як раз і полягає в тому, що члени територіальної громади навчаються повноцінній демократії шляхом самостійного вирішення питань свого внутрішнього життя.

Втім, повертаючись до формального боку питання, відзначимо, що саме освітній омбудсман, в теорії, порівняно краще підготовлений до здійснення своїх функцій, в тому числі і в умовах адміністративної реформи. По-перше, його існування регулюється Законом України «Про освіту», а не підзаконним актом. По-друге, кількісний склад Служби освітнього омбудсмана може сягати п'ятнадцяти осіб, що створює можливості для проведення моніторингу стану освітньої сфери, оперативного розгляду та аналітичного опрацювання інформації, швидкого реагування на скарги. Натомість офіс Урядового уповноваженого з питань гендерної політики складається з п'яти співробітників, а, наприклад, у відділі Секретаріату КМУ, який у 2014-2015рр. забезпечував роботу Урядового уповноваженого з питань етнопатриотичної політики працювало лише двоє осіб.

Одним з традиційних проблемних місць у функціонуванні державних установ є якість інформаційного та медійного супроводу, в тому числі, і в частині відкритості та доступності відповідних даних. Брак ефективних каналів комунікації є для уповноважених критично значущим, адже одне з головних призначень цього інституту полягає в швидкій реакції на проблему. Чи може бути вирішено це завдання в ході створення інститутів омбудсманів/уповноважених бачимо з матеріалів наведених в таблиці 3[2-6; 8-11].

Таблиця 3

Характеристика завдань та обов'язків омбудсманів/уповноважених в частині інформування населення

Офіційна назва	Характеристика інформаційної складової
Уповноважений Президента України з прав дитини	«...здійснення заходів, спрямованих на інформування населення про права тазаконні інтереси дитини».
Уповноважений Президента України з прав людей з інвалідністю	«...інформування громадськості про здійснення Президентом України конституційних повноважень щодо забезпечення додержання прав і законних інтересів людей з інвалідністю».
Урядовий уповноважений з питань етнопонаціональної політики	«...інформування громадськості в Україні та за її межами про свою діяльність».
Урядовий уповноважений з питань сім'ї	«...забезпечує інформування громадськості через засоби масової інформації про права членів сімей, а також про прийняття КМУ рішень з питань підтримки сімей».
Освітній омбудсман	Інформаційна складова відсутня.
Урядовий уповноважений з питань гендерної політики	«...забезпечує інформування громадськості через ЗМІ про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства, а також про прийняття КМУ рішень із зазначених питань».
Урядовий уповноважений з прав осіб з інвалідністю	«...організовує інформування громадськості через ЗМІ про права осіб з інвалідністю, а також про прийняття КМУ рішень щодо забезпечення додержання конституційних прав і законних інтересів осіб з інвалідністю, усунення їх порушень та виконання Україною міжнародних зобов'язань у відповідній сфері».

Відзначимо, що в проекті Положення про освітнього омбудсмена, який був розроблений МОН України у 2017р., одним з завдань Служби визначалося «забезпечення висвітлення діяльності освітнього омбудсмена у засобах масової інформації», проте, у варіанті Положення затвердженого Кабінетом Міністрів ці рядки відсутні. Таким чином, ані дитячий, ані освітній омбудсмени, так само як і урядові уповноважені з питань гендерної політики та з прав осіб з інвалідністю, не зобов'язані інформувати громадськість про свою діяльність на посаді. Понад те, суто за інформаційною складовою функціона-

льних обов'язків, вони, скоріше, є піарниками певних напрямів публічного управління та дублерами прес-служб Уряду і Президента, натомість оприлюднювати власні здобутки вони не повинні. Як наслідок, дитячий омбудсман не має офіційного сайту, послуговуючись сторінкою в одній із соціальних мереж. Ця сторінка наповнена ілюстративним матеріалом, що відображає повсякденну діяльність інституції, проте інформації узагальнюючого аналітичного характеру на ній не розміщено, а, наприклад, в рубриці «Соціологічні дослідження», станом на липень 2018р., вміщено одну єдину презентацію опитування семирічної давнини.

Висновки. Таким чином, окремі омбудсмани вже мають свою достатньо тривалу історію (уповноважений з прав дітей, уповноважені з прав інвалідів), існування інших нараховувало лічені місяці (уповноважений з питань етнополітики, уповноважений з питань сім'ї), а кілька інституцій (уповноважений з питань гендерної політики, освітній омбудсман) через надзвичайно не тривалий термін функціонування зможуть довести свою ефективність лише з плином часу.

На наше переконання, потребує перегляду рішення Кабінету Міністрів щодо скасування посади Урядового уповноваженого з питань етнопонаціональної політики. Очевидне загострення міжнаціональних відносин в сучасній Україні, поряд із політичними та соціально-економічними причинами, пов'язане із надзвичайно слабким інституційним підґрунтям цього напряму публічного урядування. На сьогодні в державі відсутній окремий спеціальний орган виконавчої влади із забезпечення прав національних меншин, а на центральному рівні завдання вироблення та реалізації етнопонаціональної політики покладено на 12-х працівників трьох відділів Департаменту у справах релігій та національностей Міністерства культури України.

Відкритим залишається питання щодо впливу уповноважених на обласному та місцевому рівнях, адже існування регіональних представництв не передбачено, хоча і не заборонено чинним законодавством. Проте, на нашу думку, наявність якісної плідної співпраці з місцевою владою, починаючи з рівня ОТГ, а також ефективна комунікація з недержавними організаціями, надасть уповноваженим якісний інформаційний ресурс, критично необхідний для виконання їх посадових обов'язків. Тобто, без утворення як офіційних, так і неформальних власних мереж, омбудсмани не зможуть запрацювати як інструменти демократії, а їх офіси стануть лише додатковими адресатом розсилки звітної кореспонденції від районних та обласних державних адміністрацій.

Варто внести зміни до Положень про уповноважених в частині їх інформаційної відкритості, оскільки, станом на середину 2018р., уповноважені/омбудсмани можуть взагалі не повідомляти про свою діяльність громадськості. Одним з ключових показників роботи омбудсманів є відомості щодо поданих скарг, реагування на них та конкретних заходів щодо їх вирішення. У зв'язку з цим, ще одне актуальне і потрібне доповнення до чинних Поло-

жень, це обов'язок уповноважених звітувати про результати діяльності за певний період часу, наприклад – щороку. Як інформація про поточну діяльність, так і аналітичні матеріали звітного характеру повинні оприлюднюватися регулярно, до них також має бути забезпечено вільний доступ зацікавлених осіб. На завершення відзначимо, що неналежна якість інформаційного супроводу роботи омбудсманів особливо помітна на тлі надзвичайної медійної та віртуальної активності громадських організацій, які за допомогою Інтернет прагнуть широко висвітлювати кожен свій крок. Вище ми відзначали помітну роль, яку грають в діяльності уповноважених представники «третього сектору». Понад те, всі без виключення особи, які протягом останніх чотирьох років обіймали посади уповноважених, мали власний тривалий та успішний досвід громадської діяльності. Таким чином, одним з перспективних напрямів дослідження може стати проблематика горизонтальної взаємодії омбудсманів із громадськими організаціями відповідного спрямування.

Список використаних джерел:

1. Відкритий лист громадських організацій щодо необхідності ліквідації посади Урядового уповноваженого з питань сім'ї [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://la-strada.org.ua/ucsp_mod_news_list_show_572.html.

2. Деякі питання освітнього омбудсмена [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України № 491 від 6 червня 2018р. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/491-2018-%D0%BF>.

3. Деякі питання Секретаріату Кабінету Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України № 213 від 15 квітня 2015р. // Урядовий кур'єр від 23.04.2015. – № 74.

4. Питання Уповноваженого Президента України з прав дитини [Електронний ресурс] : Указ Президента України № 811/2011 від 11 серпня 2011р. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/811/2011>.

5. Про затвердження Положення про Урядового уповноваженого з прав осіб з інвалідністю та внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 3 січня 2013р. № 5 [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України № 125 від 21 лютого 2017р. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/125-2017-%D0%BF>.

6. Про затвердження структури Секретаріату Кабінету Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України № 564 від 23 серпня 2016 р. // Урядовий кур'єр від 31.08.2016.– № 162.

7. Про Кабінет Міністрів України : Закон України № 794-VII від 27 лютого 2014р. // Відомості Верховної Ради. – 2014. - № 13. –ст. 222.

8. Про Уповноваженого Президента України з прав людей з інвалідністю : Указ Президента України № 902/2014 від 1 грудня 2014р. // Урядовий кур'єр від 03.12.2014.– № 225.

9. Про Урядового уповноваженого з питань гендерної політики [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України № 309 від 7 червня 2017 р. – Режим доступу: <HTTPS://WWW.KMU.GOV.UA/UA/NPAS/250049925>.

10. Про урядового уповноваженого з питань етнонаціональної політики : Постанова Кабінету Міністрів України № 164 від 4 червня 2014 р. // Урядовий кур'єр

ер від 13.06.2014.– № 105.

11. Про Урядового уповноваженого з питань сім'ї : Постанова Кабінету Міністрів України № 131 від 24 лютого 2016 р. // Урядовий кур'єр від 02.03.2016. – № 41.

References:

1. *Vidkrytyj lyst gromads'kyh organizacij shhodo neobhidnosti likvidacii' posady Urjadovogo upovnovazhenogo z pytan' sim'i'* 11.03.2016. Web. 16 Jul. 2018. <https://la-strada.org.ua/ucp_mod_news_list_show_572.html>.

2. Ukraine. Cabinet of Ministers of Ukraine. *Dejaki pytannja osvith'ogo ombudsmena : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrai'ny* № 491. N.p. 6 june 2018. Web. 16 Jul. 2018. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/491-2018-%D0%BF>>.

3. Ukraine. Cabinet of Ministers of Ukraine. *Dejaki pytannja Sekretariatu Kabinetu Ministriv Ukrai'ny : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrai'ny* № 213. N.p. 15 april 2015. Web. 4 Jul. 2018. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/213-2015-%D0%BF>>.

4. Ukraine. The President of Ukraine. *Pytannja Upovnovazhenogo Prezydenta Ukrai'ny z prav dytyny : Ukaz Prezydenta Ukrai'ny* № 811. N.p. 11 august 2011. Web. 4 Jul. 2018. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/811/2011>>.

5. Ukraine. Cabinet of Ministers of Ukraine. *Pro zatverdzhennja Polozhennja pro Urjadovogo upovnovazhenogo z prav osib z invalidnistju ta vnesennja zmin do postanovy Kabinetu Ministriv Ukrai'ny vid 3 sichnja 2013r.* № 5 : *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrai'ny* № 125. N.p. 21 february 2017. Web. 25 Jun. 2018. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/125-2017-%D0%BF>>.

6. Ukraine. Cabinet of Ministers of Ukraine. *Pro zatverdzhennja struktury Sekretariatu Kabinetu Ministriv Ukrai'ny : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrai'ny* № 564. N.p. 23 august 2016. Web. 29 Jun. 2018. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/564-2016-%D0%BF>>.

7. Ukraine. Verkhovna Rada of Ukraine. *Pro Kabinet Ministriv Ukrai'ny: Zakon Ukrai'ny* № 794-VII. N.p. 27 february 2014. Web. 25 Jun. 2018. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/794-18>>.

8. Ukraine. The President of Ukraine. *Pro Upovnovazhenogo Prezydenta Ukrai'ny z prav ljudej z invalidnistju : Ukaz Prezydenta Ukrai'ny* № 902/2014. N.p. 1 december 2014. Web. 25 Jun. 2018. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/902/2014>>.

9. Ukraine. Cabinet of Ministers of Ukraine. *Pro Urjadovogo upovnovazhenogo z pytan' gendernoi' polityky : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrai'ny* № 309. N.p. 7 june 2017. Web. 25 Jun. 2018. <[HTTPS://WWW.KMU.GOV.UA/UA/NPAS/250049925](https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250049925)>.

10. Ukraine. Cabinet of Ministers of Ukraine. *Pro urjadovogo upovnovazhenogo z pytan' etnonacional'noi' polityky : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrai'ny* № 164. N.p. 4 june 2014. Web. 25 Jun. 2018. <<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/164-2014-%D0%BF>>.

11. Ukraine. Cabinet of Ministers of Ukraine. *Pro Urjadovogo upovnovazhenogo z pytan' sim'i'* : *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrai'ny* № 131. N.p. 24 february 2016. Web. 25 Jun. 2018. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/131-2016-%D0%BF>>.